

ORTA ÇAĞ ANADOLU TÜRK İSLAM MİMARİSİNDE İNSAN FİĞÜRLÜ TAŞ BEZEMELER ve DEVŞİRME İNSAN FİĞÜRLERİNİN BİR DEĞERLENDİRMESİ

Stone Decorations with Human Figures in Medieval Anatolian Turkish - Islamic Architecture and An Evaluation of Reused Human Figures

Fatmagül SAKLAVCI¹

Özet

Türkler XI. yüzyıl ortalarından itibaren, Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlar, yerleştikleri bölgeleri iskân ederek imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Selçuklu, Artuklu, Saltuklu, Danişmendli ve Mengücekli olarak adlandırılan bu ilk beylikler, Orta Asya ve İran bölgesinden taşıdıkları geleneklerini Anadolu'da var olan İslam kültürüyle birleştirerek Selçuklu Çağı olarak adlandırdığımız bir mimari gelenek oluşturmuşlardır. Selçuklu Çağı mimarlığında birçoğu sembolik anlatım ifade eden farklı ve özgün tasarımlara sahip geometrik, bitkisel ve figürlü tezyinat unsurları yaygın olarak kullanılmıştır. Bu tezyini motifler içerisinde insan figürleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda Anadolu'daki Selçuklu Çağı öncesi örneklerden başlayarak İlhanlı Devletinin sonuna kadar olan döneme ait mimaride tespit edilen insan figürleri ele alınacak, tespit edilen örnekler form, üslup ve sembolik anlamları bakımından irdelenerek değerlendirilecektir. Selçuklu Çağı mimarlığında 22 yapıda 86 insan figürü belirlenmiştir. Bu figürlerin mask veya büst olarak tek başlarına ya da burç sembolleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir. İnsan figürü tespit edilen en erken tarihli örnek 909-910 tarihli Diyarbakır Dağ Kapısı, en geç tarihli örnek ise 1312-13 tarihli Niğde Hüdavend Hatun Kümbeti'dir. Tespit edilen figürler yoğun olarak Selçuklu ve Artuklu yapılarında karşımıza çıkmaktadır. İlhanlı Dönemi ise insan figürünün daha az kullanıldığı bir dönemdir. Bu döneme ait cami, köprü, medrese, kale hamam ve kümbet gibi farklı yapı tiplerinde insan figürleriyle karşılaşılacaktır. İnsan figürleri bağlamında belirtilmesi gereken bir diğer nokta bazı yapılarda kullanılan devşirme parçalarda da insan figürlerinin de tespit edilmesidir. Bu nedenle devşirme figürler de çalışmamızda ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Anadolu Türk İslam Mimarisi, Figürlü Bezeme, Devşirme, İnsan Figürü

¹ Dr., fsaklavci@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9274-5111

Abstract

Turks XI. Starting from the middle of the century, they started to settle in Anatolia, settled in the regions they settled and engaged in development activities. These first principalities, called Seljuk, Artuqid, Saltuqid, Danishmendid and Mengüjekid, formed an architectural tradition that we call the Seljuk Age by combining the traditions they carried from Central Asia and Iran with the Islamic culture existing in Anatolia. In the architecture of the Seljuk Age, geometric, floral and figurative ornamental elements with different and original designs, many of which express symbolic expression, were widely used. Human figures have an important place in these ornamental motifs. For this reason, in our study, the human figures identified in the architecture of the period starting from the pre-Seljuk Period in Anatolia until the end of the Ilkhanid state terms of form, style and symbolic meanings will be discussed, and the identified examples will be examined and evaluated. In the architecture of the Seljuk Age, 82 human figures were determined in 22 buildings. It is seen that these figures are used as masks or busts alone or together with zodiac symbols. The earliest dated example with a human figure is Diyarbakır Mountain Gate dated 909-910, and the latest dated example is the Niğde Hüdavend Hatun Vault dated 1312-13. The identified figures are mostly seen in Seljuk and Artuqid structures. The Ilkhanid period, on the other hand, is a period in which human figures were used less frequently. Human figures are encountered in different building types such as mosques, bridges, madrasas, castles, hammams and cupolas belonging to this period. Another point that should be noted in the context of human figures is that human figures are also detected in the spolia pieces used in some buildings. For this reason, spolia figures will be discussed in our study.

Keywords: Middle Ages, Anatolian Turkish-Islamic Architecture, Figured Decoration, Spolia, Human Figure

Giriş

XI. yüzyıl ortalarından itibaren, Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türkler Orta Asya ve İran bölgesinden taşıdıkları geleneklerini Anadolu'da var olan İslam kültürüyle birleştirerek Selçuklu Çağı olarak adlandırdığımız bir mimari gelenek oluşturmuşlar, yerleştikleri bölgelerde imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Selçuklu, Artuklu, Saltuklu, Danişmedli ve Mengücekli Beylikleri geometrik, bitkisel ve figürlü tezeyinat unsurlarını kullanarak Selçuklu Çağı taş işçiliğinde kompozisyonlar oluşturmuşlardır (G. Öney 1992: 2-3). Bu süsleme motifleri içerisinde insan figürleri önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada Anadolu'da Selçuklu öncesi dönemden İlhanlı Devleti sonuna kadar geçen dönem mimarisinde tespit edilen insan figürleri biçim, üslup ve sembolik anlamlar açısından incelenerek ve değerlendirilmiştir. Birinci kısımda Orta Çağ Anadolu Türk İslam Mimarisinde insan figürlü taş bezemeler tablolar eşliğinde gruplandırılarak figürlerin bezeme

teknikleri ele alınarak tasvir edilmiş, ikonografik değerlendirilmeleri ve karşılaştırmaları yapılmıştır. İkinci kısımda ise dönem içerisinde yapılarda kullanılan insan figürlü devşirme malzemeler kendi içerisinde gruplanarak detaylandırılmış, yapılardaki işlevleri incelenerek kullanımları hakkında bilgi verilmiştir.

1. Orta Çağ Anadolu Türk İslam Mimarisinde İnsan Figürlü Taş Bezemeler

Çalışma kapsamında Selçuklu Çağı mimarlığında 22 yapıda 86 insan figürü belirlenmiştir. Bu figürlerin yapılarda mask, büst, bağdaş kurarak oturmuş, ayakta ve burç sembolleriyle birlikte tasarlandığı tespit edilmiştir. Yapılardaki figürlerin 58'i mask ve büst şeklinde, 12'si bağdaş kurmuş ve 7 'si ayakta durur vaziyette tasvir edilmiştir. Bu figürlerin 35'i ise burç sembolleriyle birlikte tasarlanmıştır. Mask, büst ve rozet şeklindeki figürler daha fazla görülürken bağdaş kurarak oturmuş figürlerin daha az kullanıldığı anlaşılmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. İnsan Figürü

No	Yapının Yeri	Figür Sayısı	Figürün Yeri	Tarihi	Yeri	Dönemi	Yapı Tipi
1	Diyarbakır Dağ Kapı	2	Cephe	297/909-910	Diyarbakır	Abbasi	Kale
2	Selçuklu Burcu	1	Cephe	481/1088-1089	Diyarbakır	Büyük Selçuklu	Kale
3	Nur Burcu	2	Cephe	482/1089	Diyarbakır	Büyük Selçuklu	Kale
4	Emir Saltuk Kümbeti	1	Kasnak Nişi	527-564/1132-1168	Erzurum	Saltuklu	Kümbet
5	Malabadi Köprüsü	4	Selyarar Külâhında	542/1147-1148	Diyarbakır Silvan	Artuklu	Köprü
6	Cizre Köprüsü	9	Köprü Ayağı	XII. yüzyıl 1164	Cizre Şırnak	Artuklu	Köprü
7	Silvan Kalesi	1	Cephe	561/1165-66	Silvan	Artuklu	Kale
8	Ulu (Evli) Beden	3	Burcun Eteği	605(1208)	Diyarbakır	Artuklu	Kale

9	Afşin Asha-b-ı Kehf Ribatı	1	Cephe	1215/H.611/612	Afşin	Anadolu Selçuklu	Kervan-saray
10	İzzettin Keykavus Darüşşifası	2	Avlu Eyvan Kemerı	614/1217-1218	Sivas	Anadolu Selçuklu	Darüşşifa
11	Niğde Alâeddin Cami	2	Taçkapı	620/1223	Niğde	Anadolu Selçuklu	Cami
12	Divriği Darüşşifası	4	Taçkapı	626/1228-1229	Divriği Sivas	Mengücek	Darüşşifa
13	Çardak Han	1	Kapalı Alan Payesi	627/1230	Denizli	Anadolu Selçuklu	Kervan-saray
14	İncir Hanı	3	Taçkapı, kapalı alan	636/1238-39	Antalya-Burdur	Anadolu Selçuklu	Kervan-saray
15	Kayseri Karatay Han	6	Taçkapı Çörten	638/1240	Kayseri	Anadolu Selçuklu	Kervan-saray
16	Burdur Susuz Han	2	Taçkapı Nişi	639/1244-1246	Burdur Bucak	Anadolu Selçuklu	Kervan-saray
17	Akhan	2	Taçkapı Avlu	650-653/1253-54	Denizli	Anadolu Selçuklu	Kervan-saray
18	İlgın Şeyh Bedreddin Türbesi	1	Pencere	685/1286-1287	Konya Ilgın	Anadolu Selçuklu	Kümbet
19	Erzurum Çifte Minareli Medrese	2	Eyvan Kemerı	1253?	Erzurum	Anadolu Selçuklu	Medrese
20	Tokat Niksar Büyük Hamam	1	Kapalı Bölüm	XIII. yüzyıl	Tokat	İlhanlı	Hamam

21	Amasya Darüşşifası	1	Taçkapı	708/1308-09	Amasya	İlhanlı	Darüşşifa
22	Niğde Hüdavend Hatun Kümbeti	35	Taçkapı Sütunu Kasnak Nişleri	712-713/1312-13	Niğde	İlhanlı	Kümbet
		86					

Yapının türü, yeri, tarihi, dönemi, bezemenin yeri, figür sayısı ve bezeme tekniği adı altında hazırlanan tablodan elde edilen veriler ışığında insan figürleri dört bölüm halinde incelenmiş ve detaylandırılmıştır.

1.1. Mask, Büst ve Rozet Şeklinde İnsan Figürleri

Mask, büst ve rozet şeklinde insan figürleri figürler 1 cami, 2 köprü, 2 darüşşifa, 3 kümbet, 3 medrese ve 5 kervansarayda tespit edilmiştir. Bu figürler en az Artuklu ve en yoğun Anadolu Selçuklu Dönemi yapılarında belirlenmiştir. 15 yapıda 58 figür bulunmaktadır (Tablo 2). Figürlerin en erken örneği H.527-564 / M.1132-1168 tarihli Emir Saltuk Kümbeti (H. Önkal 2015: 32) en geç tarihli örnekleri H. 712-713/ M. 1312-13 tarihli Niğde Hüdavend Hatun Kümbeti'nde (A. Gabriel 1999: 119; H. Önkal 2015: 159; M. Özkarcı 2001: 122) görülmektedir.

Tablo 2. Mask, Büst ve Rozet Şeklinde İnsan Figürleri

No	Yapının adı	Figür Sayısı	Figürün Yeri	Tarihi	Yeri	Dönemi	Yapı Tipi
1	Emir Saltuk Kümbeti	1	Kasnak Nişi	527-564/1132-1168	Erzurum	Saltuklu	Kümbet
2	Malabadi Köprüsü	1	Selyarar	542/1147-1148	Diyarbakır Silvan	Artuklu	Köprü
3	Cizre Köprüsü	2	Köprü Ayağı	XII.yüzyıl 1164	Cizre	Artuklu	Köprü
4	Silvan Kalesi	1	Cephe	561/1165-66	Silvan	Artuklu	Kale
5	İzzettin Keykavus Darüşşifası	2	Avlu Eyvan Kemerleri	614/1217-1218	Sivas	Anadolu Selçuklu	Darüşşifa

6	Niğde Alâeddin Cami	2	Taçkapı	620/1223	Niğde	Anadolu Selçuklu	Cami
7	Divriği Darüşşifası	4	Taçkapı	626/1228- 1229	Divriği Sivas	Mengücek	Darüşşifa
8	Çardak Han	1	Kapalı Alan Payesi	627/1230	Denizli	Anadolu Selçuklu	Kervan- saray
9	İncir Hanı	3	Taçkapı, kapalı alan	636/1238- 39	Antal- ya-Burdur	Anadolu Sel- çuklu	Kervan- saray
10	Kayseri Karatay Han	1	Taçkapı	638/1240	Kayseri	Selçuklu	Kervan- saray
11	Burdur Susuz Han	2	Taçkapı Nişi	639/1244- 1246	Burdur Bucak	Anadolu Selçuklu	Kervan- saray
12	Akhan	2	Taçkapı Bordürü	650- 653/1253- 54	Denizli	Anadolu Selçuklu	Kervan- saray
13	Erzurum Çifte Mi- nareli Medrese	2	Eyvan Kemerli	1253?	Erzurum	Anadolu Selçuklu	Medrese
14	İlgin Şeyh Bedred- din Türbesi	1	Pencere	685/1286- 1287	Konya İlgin	Anadolu Selçuklu	Kümbet
15	Niğde Hü- davend Hatun Kümbeti	33	Taçkapı, Sütunlar Kasnak Kemerleri	712- 713/1312- 13	Niğde	İlhanlı	Kümbet
		58					

H. 639/M. 1244-1246 tarihli Burdur Susuz Han (G. İnal 1971: 158; Ş. Duymaz 2007: 274; A. Denkinalbant 2009: 576-577) taçkapı niş kemerleri üzerindeki kom-

pozisyonlarda, karşılıklı 2 ejder figürünün ağızlarının arasında cepheden yuvarlak yüzlü 2 insan maskı tasvir edilmiştir. Kısmen tahrip olmuş figürlerin belirgin olan kulakları ve burunları yüksek kabartma tekniğiyle işlenmiştir (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Burdur Susuz Han, Figürler.

Uzak Doğu sanatında, ejderlerin bulutları, ortalarındaki topun ise ayı sembolize ettiği düşünülmektedir (G. Öney 1992: 48-49; G. Öney 1969b: 191; E. Esin 1979: 35-38; Y. Çoruhlu 2011: 172-173; Y. Çoruhlu 2014: 30-31). Bu fikir doğrultusunda gece- gündüz, kötü-iyi, karanlık- aydınlık, ay-güneş, yerli- düşman gibi simgeler kozmik ve mitolojik zıt kuvvetlerin savaşının sembolize edildiği mücadele tasvirinde insan büstünün ayı temsil ettiğini söylemek mümkündür (G. Öney 1992: 48-49). Ejder figürü “cevzahir” gezegeni ile ilişkilendirilmektedir. İkili simetrik ejder tasvirlerinde ay-güneş tasviri ve ikizler burcu ile ilgi söz konusudur (A. Çaycı 2002: 104). Deyrulzafaran Manastırı (V. Yüzyıl) Beth Kadişe Azizler Evi (E. Barsavm 2006: 5; Y. Bilge 2008: 14) kapısında bu kompozisyonun benzeri, cepheden verilmiş, karşılıklı 2 ejder tasviri görülmektedir (Fotoğraf 2). Figürlerin ağızlarının arasında Burdur Susuz Han kompozisyonundaki insan başını andıran yuvarlak bir form vardır.

Fotoğraf 2. Deyrulzafaran Manastırı Beth Kadişe (Azizler Evi) Kapısı, Figürleri.

Emir Saltuk Kümbeti, Karatay Han (H. 638/M. 1240-41) (J. P. Roux 1972: 372; Ş. Akalın 2001: 474-475; O. Aslanapa 2007: 123) ve Çardak Han'da (H. 627 /M. 1230) (K. Pektaş 2013: 420) insan maskları boğa figürü ile tasvir edilmiştir. Emir Saltuk Kümbeti'ndeki figür güneydoğu-doğu cephede mask formundaki boğanın boynuzları arasında bulunmaktadır (Fotoğraf 3a.). Çardak Han kapalı bölüm kuzey payesi üzerinde cepheden verilmiş insan maskı diğer bir payedeki boğa maskı ile birlikte tasvir edilmiştir (Fotoğraf 3b.c.).

Karatay Han Taçkapı kavsarasını kuşatan bordürün doğu tarafında, bitkisel motifin içinde, boğa maskının üst kısmında (Fotoğraf 3d.) ve taçkapı nişi içerisinde, bitkisel bezemelerin arasında, siren figürlerinin üzerindeki rumi formların birleşim yerinde bugün oldukça yıpranmış durumda insan maskı vardır (G. Öney 2002: 407) (Fotoğraf 3e).

Burdur İncir Hanı kapalı alan yan sahnin tonozlarından birinin ortasında, devşirme traverten blok üzerindeki alçak kabartma olarak işlenmiş insan maskı (Ş. Çakmak, 2022: 610-611) (Foto 3f; Ş. Çakmak, 2020: 629) Çardak Han insan figürü ile benzerlik göstermektedir. Mask çukur kabartma ve çizgi formlarından faydalanılarak işlenmiştir. Her iki figür de kapalı alanda tasvir edilmiştir.

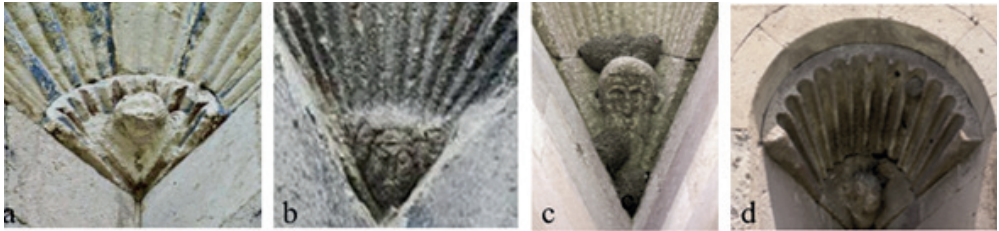
Fotoğraf 3a. Emir Saltuk Kümbeti, b.c. Çardak Han, d. Karatay Han, e. İncir Hanı, Figürler.

Emir Saltuk Kümbeti ve Çardak Han insan maskları damla şeklinde aşağı doğru incelmekte ve saçları yoktur. Hemen hemen aynı stilde işlenen figürler kabartma ve çukur formlar kullanılarak tasvir edilmiş; Emir Saltuk Kümbeti figürünün yüzü başarılı işlenmiş, kaş, badem göz, burun ve ağız detayları tasvir edilirken, Çardak Han figürünün burun, ağız ve göz detayları tahrip olmuş durumdadır. Susuz Han, İncir Hanı ve Karatay Han figürleri ise çukur ve çizgisel formlar kullanılarak işlenmiş, yuvarlak yüzlü, badem gözlü, dolgun yanaklı, küçük ağızlıdır.

Bazı kaynaklarda Emir Saltuk Kümbeti figürlerinin 12 Hayvanlı Türk Takvimindeki hayvanlar olduğu (K. Otto-Dorn, 1980: 114; A. Denknalbant 2012: 277), bazılarında ise insan maskı, takvim hayvanı boğa ve Boğa burcu birleşimi şek-

linde sembolik olarak işlenmiş burç sembolleri oldukları geçmektedir (G. Öney 1969: 181; A. Taşçı 1998: 51; A. Çaycı 2002: 39; H. Önkall 2015: 31). Figürler 12 Hayvanlı Takvime göre eksiklik göstermekte, ejder ve kartal gibi hayvanlar da takvim hayvanları arasında yer almamaktadır. Hayvan figürlerinin burç sembolleri olduğu düşünüldüğünde ise yine burç hayvanlarının hepsi burada görülmemektedir. Ancak boğa ve insan maskının boğa burcuna ve Ay gezegenine işaret etme ihtimali vardır (G. Öney 1992: 50; A. Çaycı 2002: 39).

Emir Saltuk Kümbeti figürleri konum, form ve üslup itibarıyla bazı Gürcü mimari yapılarındaki figürler ile benzerlikler göstermektedir. İşhan Katedrali (M. 1032) batı cephesinin kuzeyindeki niş kavsarasındaki büst şeklinde melek figürü (Fotoğraf 4a) ve Gölbölen (Utra) Kilisesi'nin (M. X/II. yüzyıl) doğu cephesinin kuzeyindeki nişin kavsarasında görülen figürler, yelpaze şeklindeki nişler arasına yerleştirilmiştir (T. Yazar 2018: 370) (Fotoğraf 4b). Kumurdo Kilisesi'nin (M. 964) Eski Ahit'te Yaratılışı temsil edilen doğu cephe nişlerine kabartma şeklinde gökyüzü ve dünyayı sembolize eden erkeklerin başları, güney cephe nişine Hz. Âdem'in ve kuzey cephe nişine Hz. Havva'nın başı yerleştirilmiştir. Diğerlerinde ise yine Yeni Ahit'te, Evanjelistlerin sembolü olan melek, kartal, kanatlı aslan ve öküz figürleri yer almaktadır. İçerisinde figürler bulunan bu çerçeve ve konsollar Emir Saltuk Kümbeti nişlerini andırmaktadır. Aynı çerçevenin konsollarında da büst şeklinde insan figürleri düz bir şekilde oyulmuştur (T. Dadiani, T. Khundadze, E. Kvachadze 2017: 120) (Fotoğraf 4c.d).

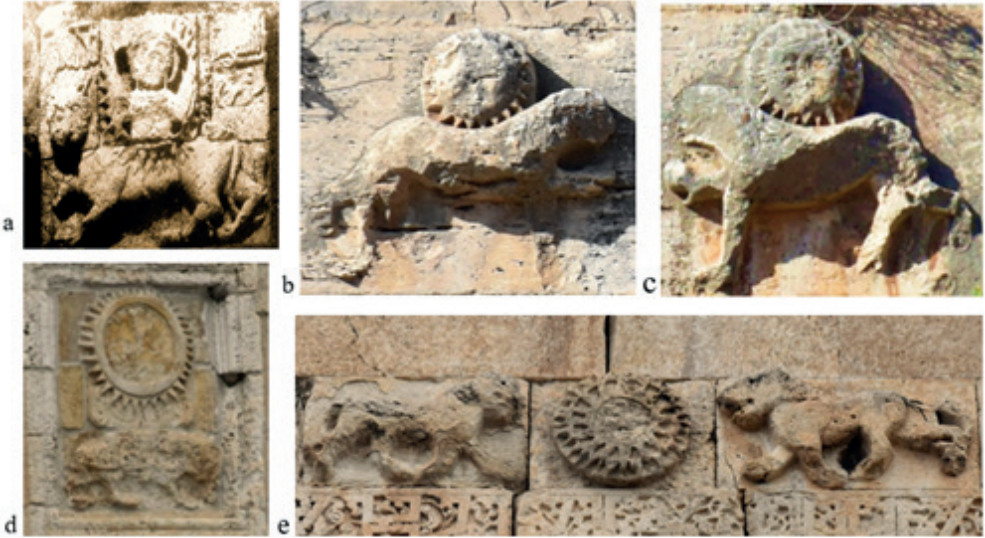
Fotoğraf 4a. İşhan Katedrali, Melek Figürü, b. Gölbölen (Utra) Kilisesi, Melek Figürü (Yazar 2018: 371-372), c.d. Kumurdo Kilisesi, Figürler (T. Dadiani, T. Khundadze, E. Kvachadze 2017: 163).

Karatay Handa bitkisel zeminli bezemelerin içerisine vakvak üslubunda tasarlanmış bezemeler arasına gizlenmiş figürlerin (T. Yazar 2007: 2-3), seçilmeleri güç olmalarından dolayı muska, tılsım, nazarlık olarak kullanılmış olmaları mümkündür (G. Öney 1992: 36-37). Çaycı, yapının taçkapısında yer alan arslan figürleri ve Ay gezegenine işaret eden (G. Öney 1992: 50; A. Çaycı 2002: 39) boğa-insan maskı tasvirlerinin üçlü bir kompozisyon oluşturduğunu, arslan-boğa figürlerinin güneş-ay olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir (A. Çaycı 2002: 44).

XII. yüzyıl dönemi Cizre Köprüsü (C. Çulpan 1970: 88-89; Özkan 1993: 40) ayağında boğa burç sembolü olarak tasvir edilen sağdan yedinci panoda (A. Çaycı,

2002: 662) yürür vaziyette boğa figürünün gövdesi üzerindeki hilal formun içerisinde de insan maskı olduğu düşünülmektedir (Fotoğraf 5a). Kolları havada olan figürün kabartma şeklindeki yüzü tahrip olmuş durumdadır (J. Gierlichs 1996: Lev. 46; A. Çaycı, 2002: 87). İncir Hanı ve H. 542/M. 1147-1148 tarihli Malabadi Köprüsü (C. Çulpan 1975: 40) insan maskaları aynı üslupta, güneş formları içerisinde arslan figürlerinin gövdesine yerleştirilmiştir (Fotoğraf 5b.c.d).

H. 561/M. 1165-66 tarihli Silvan Kalesi Zembilfroş Burcu'nda (A. Gabriel 2014: 190) güneş formu içerisindeki insan maskı birbirine doğru yürür vaziyetteki arslan figürlerinin arasında yer almaktadır (Fotoğraf 5e). Yüksek kabartma tekniğindeki figürlerin bugün oldukça tahrip olmuş yüzlerinin çukur ve çizgisel formlar kullanılarak işlendiğini söylemek mümkündür.

Fotoğraf 5a. Cizre Köprüsü (J. Gierlichs 1996: Lev. 46). b.c. İncir Hanı d. Malabadi Köprüsü e. Zembilfroş Burcu, Figürler.

Arslan figürü güneş gezegenine atfedilmektedir (A. Çaycı 2002: 43). Allah'ın sonsuzluğu temsil eden bir halka olarak tasavvur edildiği İslâm felsefesinde bazı tarikatlarda zikir ayinleri dönerek yapılmaktadır. Bu inançlar doğrultusunda arslan figürü ve gövdesinin üzerindeki daire şeklindeki güneş Şir-ü Hurşid sembolünü meydana getirmektedir (B. Karamağaralı 1993: 260-261). Arslan figürlerinin saygı ile karşısında durdukları daire şeklindeki güneş formu ve insan figürünün yapıları kötülüklerden korumak ve Allah'a saygı gösterme ifadesi olduğunu söylemek mümkündür. Büst şeklinde insan başı olan figürlerin ay ve güneşi temsil eden burç sembolleri oldukları düşünülmektedir (A. Çaycı 2002: 86).

Güneş formu içerisindeki insan masklı tasvirler Selçuklu dönemi çinilerinin arasında sekiz köşeli yıldız içerisinde de uygulanmıştır (O. Arık 2007: 372) (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6. Sıralı Çinilerde Sekiz Köşeli Yıldız İçerisinde İnsan Figürlü Güneş Tasvirleri (O. Arık 2007: 372).

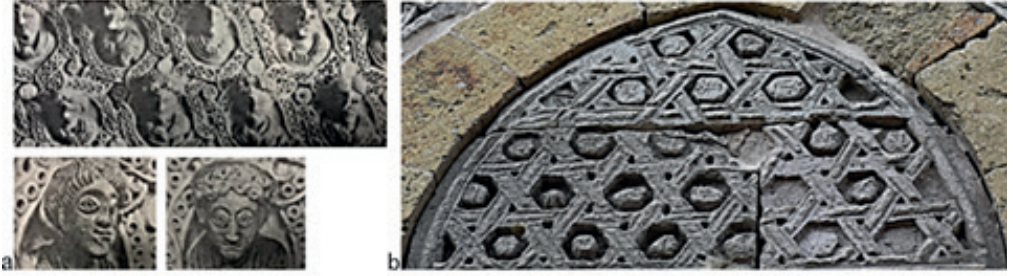
Niğde Hüdavend Hatun Kümbeti taçkapısını kuşatan sütünce başlıklarında, sekizgen gövdedeki pencerelerin kemer köşeliklerinde, sekizgen gövde ile onaltıgen gövdeyi ayıran silmelerde ve kemerlerin alınlık ve köşeliklerine mask şeklinde 33 insan figürü yerleştirilmiştir. Geometrik ve bitkisel bezemelerin arasına yerleştirilmiş görülmeyecek kadar küçük figürler yuvarlak yüzlü, çekik gözlü, yassı burunlu, küçük ağızlı olarak tasvir edilmiştir. 10 figürün kulakları belirgindir. Yüz detayları çukur kabartma ve çizgi formlarından faydalanılarak işlenmiştir. 6 figür başlıklı olarak tasvir edilmiştir. 7 figür kadın; diğerleri erkek figürünü andırmaktadır. Kümbetin güney doğu cephesi batı nişin geometrik tasarımlı geçmeleri arasında bugün çoğu tahrip olmuş durumdaki 17 insan maskı aynı pano içerisinde, altıgen formlar arasında, sıralı olarak kabartma formunda işlenmiştir. Bu figürler bulundukları yapıdaki diğer masklara benzer şekilde tasvir edilmişlerdir (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7. Niğde Hüdavend Hatun Kümbeti, Figürler.

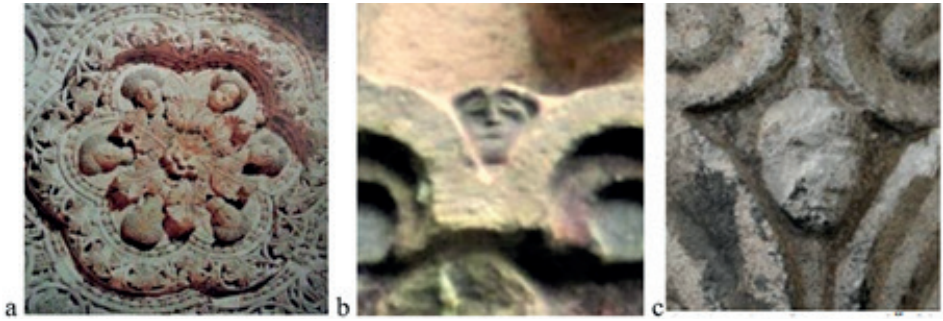
Türbenin çeşitli cephelerinde bitkisel bezemelerin palmet sap ve gövdeleri arasına görülmeyecek kadar küçük yerleştirilmiş insan masklarının vak vak üslubunda tasarlanmış figürler olduğu düşünülmektedir (T. Yazar 2007: 4-6). Bu figürler yapılarda muhtemelen muska, tılsım, nazarlık olarak uygulanmışlardır. Orta Asya Altay Şamanları koruyucu, muska ve tılsımlı olarak kabul ettikleri maskeleri takarak atalarının ruhların büründüklerini düşünmüşlerdir (G. Öney 1967: 149-150; M. Eliade 1999: 197; G. Öney 1992: 36-37). Kümbetin cephelerinde yer alan maskların Hüdavend Hatun'un kendisini ve ailesinden cennete giden kişileri temsil ettiği de düşünülmektedir (C. Parla 2017: 158-159).

Filistin’de Emevî dönemine ait saray olan Hirbetü’l Mefcer’de (M. 724-743) (E. Beksaç 1998: 326-327) sarayın girişindeki bir panoda birbirine geçme zencerek bezemeler arasında insan büstleri bulunmaktadır (O. Grabar 1998: 155) (Fotoğraf 8a). Bu insan büstlerinin yerleşim biçimleri ile Niğde Hüdavend Hatun Türbesi güneydoğu cephe batı niş içerisindeki figürlerin uygulanış biçimleri benzerlik göstermektedir (Fotoğraf 8b).

Fotoğraf 8a.b. İnsan Büstleri, Hirbetü’l Mefcer Sarayı, Giriş (O. Grabar 1988: 300).

Bu tarz yerleştirilmiş figürler Hirbetü’l Mefcer’de hamamın merkezî kubeli alanında cenneti sembolize eden, çiçek şeklindeki rozet içerisinde, akantüs yapraklarının arasına da yerleştirilmiştir. Rozet içerisine yüksek kabartma 6 insan maskı tasvir edilmiştir (R. Ettinghausen, O. Grabar, M. Jenkins-Madina 2001: 49) (Fotoğraf 9a). Çamlıyamaç Manastırı (M. 963-973) ve İşhan Katedralinde (M. 1032) de bu tarz masklar yer almaktadır. İşhan Katedrali’nin (M. X/II.yüzyıl) güney cephesinin doğusundaki pencerenin alt tarafındaki silmelerin arasında (Fotoğraf 9b), Çamlıyamaç (Öşk) Manastırı Kilisesi’nde (M. 963-973) ise batı tarafın güneyindeki mekânda bulunan sekizgen sütunda insan maskları bulunmaktadır (T. Yazar 2018: 355) (Fotoğraf 9c).

Fotoğraf 9. a. Hirbetü’l Mefcer, Figürler (R. Ettinghausen, O. Grabar, M. Jenkins-Madina 2001: 49), **b.** İşhan Katedrali, **c.** Çamlıyamaç (Öşk) Manastırı Kilisesi’nde İnsan Maskları (T. Yazar 2018: 356).

H. 620/M. 1223 tarihli Niğde Alâeddin Cami (A. Gabriel 1999: 73) taşkapısında birbirinin aynısı 2 figür bitkisel bezemelerden oluşan rozetlerin hemen üzerinde saç ve örgüleri çizgisel formlarla alçak kabartma şeklinde işlenmiştir. Figürlerin yüzleri tahrip olduğu için seçilememektedir (Fotoğraf 10a).

Keykavus Darüşşifası (H. 614/M. 1217-1218) (M. Sözen 1970: 94; Ö. Bakırer 2000: 139) ana eyvan kemer köşeliklerinde ay ve güneşi sembolize eden 2 figür karşılıklı, güneş ve hilal formları içerisine yüksek kabartma olarak büst şeklinde yerleştirilmiştir. Büstlerin çevresine Arapça yazı işlenmiştir. Figürlerden birisinin saçları çizgisel formlarla örgülü olarak tasvir edilmiştir. Figürlerin yüzleri tahrip olmuştur (Fotoğraf 10b).

Divriği Darüşşifası (H. 626/M. 1228-1229) (A. Gabriel 1934: 175) taçkapı kuzey ve güney sütunlarının üzerinde cepheden 2 figür yüksek kabartma olarak, karşılıklı sütunlarının üzerinde, bitkisel bezemelerden oluşan rozetlerle tasvir edilmiştir. Bir figür örgü saçlı başında bir başlık vardır. Diğer figür profilden başı bağlı ve kulağında büyük bir küpe bulunmaktadır. Figürlerin yüzleri tahrip olmuş durumdadır (Fotoğraf 10c).

H. 685/M. 1286-1287 tarihli Ilgın Şeyh Bedreddin Türbesi (H. Önkal 2015: 143) kuzey cephe pencere kilit taşı üzerinde cepheden verilmiş insan maskı yüksek kabartma tekniğinde işlenmiştir.

Fotoğraf 10a. Niğde Alâeddin Cami b. Keykavus Darüşşifası c. Divriği Darüşşifası d. Şeyh Bedreddin Türbesi, Figürler.

Orta Çağda Anadolu’da özellikle Selçuklu dönemi eserlerinde ay, güneş, gezegen ve yıldız gibi gökyüzü ile ilgili unsurlar bazen figürlerle bazen de farklı geometrik formlarla beraber sembolleştirilmişlerdir. Genellikle geometrik form dairedir. Anadolu Selçuklularında rozetler, kartal, ay, güneş ve gezegenler aydınlığı sembolize etmiş, suları ve yağmurları yöneten ayı, evrensel doğurganlığı, ölüp yeniden doğuşun simgesi olarak kullanılmışlardır (Ö. Alp 2009: 42-43). Taçkapıda yer alan figürlerin altlarında daire formu şeklinde kabaralar bulunmaktadır. Daire şeklindeki geometrik tasarımlar sonsuzluk ifadesi ve bir evren düzenini işaret etmektedir (S. Ögel 1994: 95). Taçkapıdaki büstler ve kabaralar kozmik bir tasarım olduğunu düşündürmektedir. Türkler güneşi dişi; ayı erkek olarak gö-rerek her ikisine de saygı göstermiştir (B. Ögel 2010: 187-188; G. Öney 1992: 36). Esin’in Kün ve Ay adlı makalesinde çeşitli kaynaklarda güneşin hükümdarı temsil ettiği belirtilmekte ve “Hakanlar güneşi İzuddin Keykavus ile aylar hatunu Selçuklu soyundan bir hanımın evlenmesi” ifadesi geçmektedir (E. Esin 1972:

357-358). Arslan ve güneş sembolleri sultanı ve eşini temsil eden arma olarak da kullanılmış olabilmektedir. Bu yapıdaki önemli bir detay ise Divriği Darüşşifası banilerinden Turan Melek ve İzzettin Keykavus'un eşinin Erzincan Beyi Fahreddin Behramşah'ın kızları olmaları ve aynı dönemde darüşşifa yaptırmalarıdır.

Amasya Müzesi'nde Göynücek-Harmancık Köyünden getirtilen Roma dönemi, milattan sonra III. yüzyıla ait mezar stelinde (Fotoğraf 11a) Divriği Şifahanesi taçkapı nişinin kuzey yan yüzündeki figürler gibi baş başa vermiş kadın ve erkek figürü bulunmaktadır. Yüksek kabartma tekniğindeki taşın üzerinde mezar sahiplerinin büstleri tasvir edilmiştir (A. Yüce 2004: 81). Divriği Şifahanesi figürlerinin de şifahanenin içerisinde yatan Turan Melek ve Ahmet Şah'a ait olduğu düşünülmektedir (E. Esin 1972: 357-358) (Fotoğraf 11b).

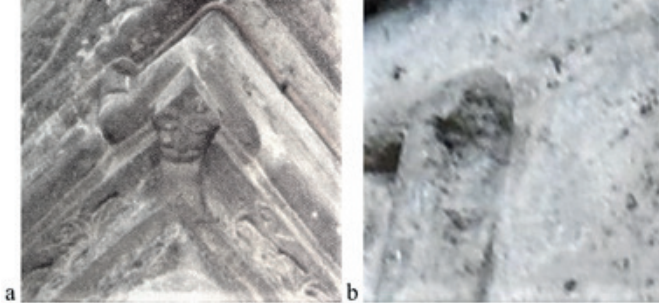
Fotoğraf 11a. Roma Dönemi Mezar Steli, **b.** Divriği Şifahane, Figürler.

Akhan (H. 652/M. 1253) (S. Eyice 1989c: 236; A. Durukan 1993: 143-161; M. Beyazıt 2002: 46) taç kapısının kuzeydoğu tarafında üçüncü pano ve güneybatı taraf dördüncü panoda büst formundaki yüksek kabartma insan figürleri şala benzer kıyafetleriyle Orta Asya geleneklerinden çok Yunan ve Roma işçiliğine yakın olarak tasvir edilmiştir (A. Durukan 1993: 51). Figürlerin başları yuvarlak, gözleri iri, kaşları ve ağızları belirgin, saçları küt, kabarık ve dalgalı olarak tasvir edilmiştir. Yüz detayları tasvir edilirken, çizgi, kabartma ve çukur formlardan faydalanılmıştır (Fotoğraf 12).

Fotoğraf 12. Akhan, Figürler.

Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin (E. Diez, Aslanapa 1955: 69; A. Kuran 1969:123; K. Otto-Dorn 1979: 148; M. Sözen 1970: 64-65) batı eyvan güney kemerde aşağı doğru bakar durumda cepheden verilmiş insan büstü medresenin ve batı eyvanının kemer başında da siluet şeklinde insan maskı görülmektedir. Görülmeyecek kadar küçük figürler alçak kabartma olarak işlenmiştir.

Fotoğraf 12a.b. Erzurum Çifte Minareli Medrese, Figürler.

1.2. Bağdaş Kurarak Oturan İnsan Figürleri

Bağdaş kurarak oturan insan figürü sayısı 12'dir. Figürler 3 kale, 1 köprü ve 1 darüşşifada görülmektedir (Tablo 3). Figürler en erken H. 481/M. 1088–1089 tarihli Diyarbakır Kalesi Selçuklu Burcu'nda (A. Boran 2011: 105; A. Gabriel 2014:153) en geç H. 708 / M. 1308-09 tarihli Amasya Darüşşifası'nda (A. Gabriel 1934: 46; M. Sözen 1970: 205) belirlenmiştir. Figürün en fazla tasvir edildiği şehir Diyarbakır en çok bulunduğu yapı Cizre Köprüsü'dür.

Tablo 3. Bağdaş Kurarak Oturan İnsan Figürleri

No	Yapının adı	Figür Sayısı	Figürün Yeri	Tarihi	Yeri	Dönemi	Yapı Tipi
1	Selçuklu Burcu	1	Cephe	481/1088–1089	Diyarbakır	Büyük Selçuklu	Kale
2	Nur Burcu	2	Cephe	482/1089	Diyarbakır	Büyük Selçuklu	Kale
3	Ulu (Evli) Beden	2	Cephe	605/1208	Diyarbakır	Artuklu	Kale
4	Cizre Köprüsü	6	Köprü Ayağı	XII. yüzyıl	Cizre Şırnak	Artuklu	Köprü
5	Amasya Darüşşifası	1	Taçkapı	708/1308-09	Amasya	İlhanlı	Darüşşifa
		12					

H. 481/M. 1088–1089 tarihli Diyarbakır Kalesi Selçuklu Burcu'nda, kufi kitabenin üzerinde kemerin kilit noktasında, bugün figürün sadece kalıntısı görülen, elleri önde birleşmiş olarak tasvir edilmiş bağdaş kurmuş insan figüründen söz edilmektedir. Bu figürün hemen üzerinde bir boğa maskı ve kartal figürü bulunmaktadır (G. Öney 1970: 83; A. Gabriel 2014:152-153) (Fotoğraf 13a). H. 482/M. 1089 tarihli Diyarbakır Kalesi Nur Burcu (A. Gabriel 2014: 153) kitabesinin en alt satırının başında ve son tarafında da cepheden verilmiş, bağdaş kurmuş, çıplak insan figürleri görülmektedir. Soldaki yüksek kabartma kadın figürünün bir kolu yukarı doğru, diğer kolu göbeğinin altında tasvir edilmiştir. Uzun saçlı figür badem gözlü, küçük ağızlı ve küçük burunlu olarak tasvir edilmiştir. Sağ taraftaki kısa ve dalgalı saçlı figürün yüz hatları tahrip olmuş kaslı olan kolu diğer figür gibi göbeğinin altındadır. Figürün diğer figüre göre daha geniş ve kaslı vücut hatlarından dolayı erkek olduğunu söylemek mümkündür (Fotoğraf 13b).

Fotoğraf 13a. Selçuklu Burcu (A. Gabriel 2014: 152) **b.** Nur Burcu **c.** Ulu Beden Burcu, Figürler.

Diyarbakır Kalesi Ulu Beden Burcu (H. 605/M. 1208) (A. Gabriel 1993: 23) eteğinde, en alt sıradaki taş dizisindeki madalyonlardan birisinde, bugün alt tarafı toprakla kapanmış, cepheden verilmiş, yüz hatları seçilemeyen figürün sağ elinde bitki demeti bulunmaktadır (Fotoğraf 13a) (C. Parla 2016: 13c).

Diyarbakır Dağ Kapısı ile Urfa Kapısı arasında kaynaklarda Akrep burcu sembolü olarak geçen bir madalyon yer almaktadır (C. Parla 2016: 14) (Fotoğraf 14a). Araştırmalarımıza göre madalyonda sol elinde kılıç, sağ elinde insan kafası olan alçak kabartma, bağdaş kurmuş bir figür tasvir edilmesi muhtemeldir. Bu figürün benzerleri Mardin Artukluları 502-811 (1108-1408), Hüsam el-Din Yuluk Arslan 580-597 (1184-1200) dönemine ait bir sikkenin üzerinde de tasvir edilmiştir. Sikkenin ön yüzünde bağdaş kurmuş, zırhlarını giyinmiş savaşçı olarak tasvir edilmiş figürün başında miğfer ve sağ elinde yukarıya doğru bir kılıç, sol elinde ise kesilmiş bir baş bulunmaktadır (E. Çalış 2020; 260-261) (Fotoğraf 14b). Mardin Müzesinde yer alan Hüsameddin Yoluk Arslan dönemi H. 580-597/M1184-1200 tarihli diğer bir sikkede de yine aynı tasvir bulunmaktadır (E. Bilge 2022: 279) (Fotoğraf 14c). Hellenistik dönemde kesik baş motifi Perseus mitolojisinde VI. Mithridates Kûratör Dönemi MÖ. 90-63 bir sikkede de görülmektedir (E. Bilge 2022: 275-280). Bağdaş kurmuş bir savaşçı veya hükümdar olarak tasvir edilmiş Mars (Merih) simgesidir. Merih antik çağların savaş tanrısı

olarak elinde kılıç ve kesik başla betimlenmiştir (R. Uykur 2017: 256; A. Çaycı 2002: 84) (Fotoğraf 14d).

Fotoğraf 14a. Urfa Kapısı Figürü, b. Artuklu Sikkesi (E. Çalış 2020: 261), c. Artuklu Sikkesi (E. Bilge 2022: 279) d. Helenistik Dönem Sikkesi (E. Bilge 2022: 280).

Cizre Köprüsü ayağındaki panoların altısında insan figürleri yüksek kabartma tekniğinde, burç sembolü olarak kullanılmış bağdaş kurmuş vaziyette verilmiştir. Sağdan 1'inci panoda başının üzerinde terazi bulunan ve karşısında sol dizinin üzerine çökmüş bir figür, 2'nci panoda yengeç figürü ile birlikte, 5'inci panoda balık figürü ile birlikte bulunmaktadır. 6'ncı panoda ise bağdaş kurmuş başlığı olan figürün yanında dar omuzlu, saç örgülü bir kadın figürü vardır (İ. Kutluer 2000: 422; C. Çulpan 1975: 48). Yüksek kabartma olarak tasvir edilmiş figürlerin vücut ve kıyafetleri detaylı ve başarılı, yüzleri belirgin değildir. Figürlerin kol, eklem, kas ve bacakları detaylı olarak tasvir edilmiştir. Kıyafetlerinin kıvrımları düzenli çizgilerle işlenmiştir (Fotoğraf 15).

Fotoğraf 15. Cizre Köprüsü, Figürler (D. Nicolle 2013).

Bu gruptaki tek başına figür sadece H. 708/M. 1308-09 tarihli Amasya Darüşşifası (A. Gabriel 1934: 46) taçkapı kemeri kilit taşının üzerinde yer almaktadır. Cepheden verilmiş figür yan tarafa toplanmış bacaklarının üzerine oturmuş, kolları iki yandan bükülerek dizlerinin üzerinde tasvir edilmiştir. Üzerinde kaftana benzer tek parça kıyafet görülmektedir. Başının üstünde tahrip olduğu için tam olarak seçilemeyen bir yıldız formu ya da taç bulunmaktadır (A. Gabriel 1934: 49-50) (Fotoğraf 16).

Fotoğraf 16. Amasya Darüşşifası, Figür.

Anadolu Selçuklu Dönemi mimarisinde rastlanan bağdaş kurarak oturan insan figürleri Göktürk Dönemine ait dikili taşlar arasında da bağdaş kurmuş insan figürleri bulunmaktadır. Altay’da bulunmuş ve Gök-Türk Devri bir taşta Türk tanrısı Umay, Hun veya Orta Asya taş oymalarında da putlar bağdaş kurmuş bir vaziyette tasvir edilmiştir (L. İskenderzade 2010: 255-269; E. Esin 1970: 231). Genellikle cepheden verilen figürler geniş çehreli, iri badem gözlü, çizgi şeklinde küçük burunlu, küçük ağızlı, sakalsız olarak tasvir edilmiştir. Bazı yorumlarda başlarında hâle, dilimli ya da şişkin başlık, ellerinde bolluk ve bereket sembolü nar veya haşhaş gibi meyveler bulunmaktadır (G. Öney 1992: 35).

Orta Çağ Ermeni mimari örneklerinden birisi olan Akdamar Kilisesi (M. 915-921) cephe tasvirlerinde Jonah aziz sahnesi (G. Öney 1990: 28) (Fotoğraf 621a.) ve Abbasî Halîfesi Muktedir’i temsil ettiği düşünülen bağdaş kurmuş figürler bulunmaktadır (K. Otto-Dorn 1962: 18-19; G. Öney 1990: 31) (Fotoğraf 17a.b).

Fotoğraf 17a.b Akdamar Kilisesi, Figürler.

<https://www.sehrinrehberi.com/akdamar-kilisesi-van/>. (13.03.2024)

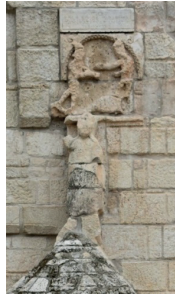
1.3. Ayakta Duran İnsan Figürü

10 figür 5 yapıda ayakta tasvir edilmiştir. En erken tarihli eser 542/1147-1148 tarihli (C. Çulpan 1975: 40; G. Baş 2006: 201) Malabadi Köprüsü’dür (Tablo 4).

Tablo 4. Ayakta Duran İnsan Figürleri

No	Yapının adı	Figür Sayısı	Figürün Yeri	Tarihi	Yeri	Dönemi	Yapı Tipi
1	Malabadi Köprüsü	3	Selyarar Külâhında	542/1147-1148	Diyarbakır Silvan	Artuklu	Köprü
2	Afşin As-hab-ı Kehf Ribatı	1	Cephe	1215/H.611/612	Afşin	Anadolu Selçuklu	Kervansaray
3	Ulu (Evli) Beden	1	Cephe	605/1208	Diyarbakır	Artuklu	Kale
4	Karatay Han	4	Taçkapı	638/1240	Kayseri	Anadolu Selçuklu	Kervansaray
5	Hüdavend Hatun Kümbeti	1	Taçkapı	712-713/1312-13	Niğde	İlhanlı	Kümbet
		10					

Malabadi Köprüsü mansab yönündeki selyaranının pramidal külâhın bittiği yerde, üst kesimde yuvarlak kemer formu içerisinde 2'si profilden, iki figürün alt tarafında ise 1 figür ise diğerlerinden daha büyük, ayakta, cepheden verilmiş karyatid şeklindedir. Başları külâhlı iki figürün kol, eklem ve bacakları detayları yüksek kabartma olarak tasvir edilmiş, yüz detayları seçilememektedir (Foto 18). Yapının inşa edildiği dönemde Artukluların hüküm sürdükleri yerler Sümer Asur, Hitit, Bizans ve Romalıların yaşamış oldukları yerlerdir. Buralarda bir kral veya ilaha bir şeyler sunulan sahneler oldukça fazladır. Bu tasarımdaki figürlerin başlıkları Hititler zamanındaki kıyafetlere benzemektedir. (C. Çulpan 1970: 43). Yunan mimarisinde görülen karyatidlerin ağır işe mahkûm edilen, savaşa giden kocalarını bekleyen ve tüm ağır işleri yapmak zorunda olan kadınları simgelediği düşünülürse (D. Hasol 2014: 243) figürlü panoyu taşıyan kadın figürünün köprünün ağırlığını üzerinde taşıyan sütun olarak tasarlanmış olabileceğini söylemek mümkündür.

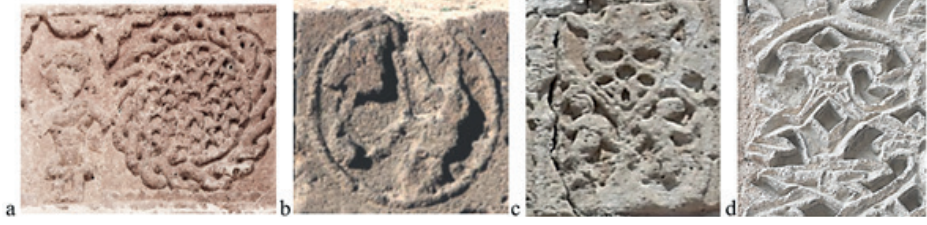
Fotoğraf 18. Malabadi Köprüsü, Figürler.

Ashab-ı Kehf Ribatı (H. 611/612/ M. 1215) (M. Akok, T. Özgüç 1958: 81) güney cephesinde, taçkapının batı tarafında, gövdesi cepheden hafif yana dönük, başı profilden verilmiş, ayakta duran bir insan figürü bulunmaktadır. Figürün kas ve eklemleri belirgin olarak işlenmiş, yüz detayları belli değildir (Foto 19a). Figürün göğsündeki kuş figürü minyatürlerde ve Kubadabad çinilerinde yer alan ellerinde kuş tutan figürler av ve av merasimini de hatırlatmaktadır (O. Arık 2007: 316; G. Öney 1967b: 121). Ayrıca figürün her iki yanında dairesel rozet bulunmaktadır. Mimari bezemelerde sonsuzluğu temsil eden daire formu (S. Ögel 1994: 95), Allah'ın sonsuzluğu temsil eden bir halka olarak tasavvur edildiği İslâm felsefesinde bazı tarikatlarda zikir ayinlerinin dönerek yapıldığını akla getirmektedir (B. Karamağaralı 1993: 260-261). Yapının külliye oluşu da bu fikri desteklemektedir.

Ulu Beden Burcu eteğinde, en alt sıradaki taş dizisindeki madalyonlardan birisinde doğu tarafa doğru dönük sağ eli yukarı, sol eli aşağı doğru inik 1 insan figürü görülmektedir (Fotoğraf 19b).

Karatay Han Taçkapı kemeri, batı taraf sütunlarının üzerine gelen kısımlarında dikdörtgen bir pano içerisinde boğa figürlerinin altında, el ele tutuşmuş, ayakta karşıdan, başları hafif eğik ve yana dönük, diğer elleri havaya kalkmış 2'si oldukça tahrip olmuş 4 insan figürü tasvir edilmiştir. Kabartma şeklinde işlenmiş figürlerin gövdeleri, kolları, kasları ve eklemleri belirgin, yüz, bacak ve ayak detayları belirsizdir (Fotoğraf 19c). Yapıların çeşitli yüzeylerinde, arabesk bezemeler arasına gizlenmiş, seçilmeleri güç olan insan ve boğa başı, siren figürleri yapılarda muska, tılsım, nazarlık olarak kullanılmaktadır. Bu figürlerden boğa başı ve ele ele tutuşmuş insan figürlerinin burç sembollerin burç ve gezegen sembollerin olduklarını da söylemek mümkündür.

Niğde Hüdavend Hatun Kümbeti doğu kısmındaki taçkapısının güney tarafındaki nişte mihrabiye'nin üzerindeki panoda cepheden 2 insan kabartması mevcuttur (G. Öney 1967: 144-145). 2 figürden birisi ayakta, karşıdan ve diğeri yatar vaziyette figür ayakta kontur şeklinde tasvir edilmiştir. Baş ve gövdeleri belirgin fakat detaylı değildir. Figürün göz, kaş, ağız ve burnu çizgi şeklinde işlenmiştir (Fotoğraf 19d). Hüdavend Hatun Kümbeti taçkapı güney niş üzerindeki panoda elinde bıçak tutan ve önünde yatar vaziyette, başı ve gövdesi seçilebilen fakat kol ve bacakları seçilemeyen figürlerin pozisyonları ve üstteki figürün elindeki bıçak halk arasında içine şeytan girmemesi ya da ölünün şişmemesi için üstüne konulan bıçağı anımsatmaktadır. Aynı zamanda bıçağın ölen kişinin bu dünya ile bağlantısının kesildiğini simgelediği düşünülmektedir (Ş. Yetkin 1993: 600).

Fotoğraf 19a. Ashab-ı Khef Ribat **b.** Ulu Beden Burcu **c.** Karatay Han **d.** Hüdavend Hatun Kümbeti, Figürler.

Selçukluların astrolojiye verdiği değerin bir sonucu olarak yapılarda bu şekilde gezegenleri sembolize eden figürler kullanmışlardır. Astroloji Selçuklularda Orta Asya'da önemlidir, Türklerin eski inancı olan Şaman kültüründe de gezegenler öbür dünya ile ilgili semboller rozet ve pul şeklinde Şaman davullarında, elbiselerinde, çadırlarında kullanmışlardır (Öney 1992: 36-37).

Yapım tarihinin XIII. yüzyıl olabileceği düşünülen (H. Çal 1989: 60; H. Gündoğdu 2004: 71-72; O. Eravşar 2004: 36-37) Niksar Büyük Hamamının tek parça taştan oyulmuş kurnalarından birisinde kemer şeklindeki kapalı alan formu içerisindeki profilden verilmiş, sol ayağı, sağ ayağının üzerinde, bir eli belinde, başını dizi üzerine koyduğu dirseğine dayanmış, çıplak bir insan figürü tasvir edilmiştir. Alçak kabartma tekniği uygulanan figürler çukur, çizgisel ve yuvarlak formlar kullanılarak işlenmiştir (Fotoğraf 20).

Fotoğraf 20. Niksar Büyük Hamam, Figür.

Diyarbakır Dağ Kapı (H. 297/M. 909-910) (Parla 1990: 41) doğu burcunun ön bölümünün, batı burcuna bakan cephesinde, profilden verilmiş, kuzey tarafa doğru koşan at ve üzerinde binicisi alçak kabartma olarak işlenmiştir. Figürün alt kısmında ise el tasviri vardır. (C. Parla 1990: 13-14) (Fotoğraf 21).

Fotoğraf 21. Dağkapı, Figürler.

El, tarih öncesi paleolitik devir mağaralarında insan ve hayvan figürleriyle birlikte tasvir edilmiş bir semboldür. Beş parmaklı el sembolü Hz. Muhammed, Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i sembolize etmektedir (H. Özönder 2003: 1547). At figürü Şaman inanışlarında Şamanı gökyüzüne ya da yeraltına taşıyan binek ya da kurbanlık hayvan olarak düşünülmüş ölümün simgesi olmuştur. İslam inançlarında miraca çıkarken Hz. Muhammed'e eşlik eden *burağın* gövdesinin at şeklinde olduğu düşünülmüş, Hz. Ali'nin atı ile bağdaştırılmıştır (Y. Çoruhlu 2011: 183). Dağ kapı ve Nur Burcu'nda yer alan at figürlerinin kale için koruyucu kutsal bir unsur olarak tasarlanmış olabileceğini söylemek mümkündür. Bu cephede Pençe-i Âl-i Aba ve at figürünün beraberce tasvir edilmesi Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye bir atıf olarak yerleştirilmiş kutsal figürler olarak düşünülebilir.

2. Orta Çağ Anadolu Türk İslam Mimarisinde İnsan Figürlü Devşirmeler

Anadolu Selçuklu dönemi yapılarında devşirme malzeme kullanımı oldukça yoğundur. Tahrip olmuş yapılardan getirilen işlenmiş malzemelerin farklı yapılarda kullanılmasını ifade etmektedir. İslam Sanatında devşirme malzeme kullanımı erken devirlere kadar gitmektedir. Devşirme malzemelerin kullanımının önemli sebeplerinden birisi yerleşim yerlerinin şehirler veya kutsal alanlar üzerinde veya yakınlarına kurulmasıdır. Malzemeler eski işlevine uygun olarak kullanılabildiği gibi, yeni bir işlevle de kısmen veya hiç işlenmeden üç veya daha fazla da kullanılabilmektedir (T. Yazar ve N.Ş. Doğan 2007: 210). Çoğu kez antik bir eserden aktarılacak yeniden kullanılan parçalar farklı üsluplarına rağmen, Selçuklu ustalarının taş işçiliği ile uyum sağlamıştır (Öney 1992: 12).

Anadolu Selçukluları Anadolu'ya girdikten sonra yeni yapılar inşa ettikleri gibi ihtiyaçları doğrultusunda kale, köprü gibi yapılar tamir edilerek kullanılmışlardır. Hazır olan bu malzemenin kullanılması ekonomik olarak işgücü ve düşük maliyete neden olduğu gibi imar faaliyetlerinde inşa sürecini hızlandırmıştır (Z. Boleken 2010: 135-136). Hasar görmüş veya yıkılmış yapılardan kullanılabilir durumda olan sütun, sütun başlığı, lento, söve levha, lahit gibi birçok malzeme

yeni yapılarda, aynı veya farklı işlevlerde değerlendirilmiş, boyutlarına göre yapıya dikey veya yatay konumda yerleştirilmişlerdir (T. Yazar ve N.Ş. Doğan 2007: 209-230).

Devşirme malzemelerin getirildiği Bizans Döneminde malzeme olarak mermer ve kireç taşı kullanılmış, taş eserlerde ajur, kazıma, kabartma, oyma teknikleri uygulanmıştır. Erken Hıristiyan Döneminin etkilerini gösteren parçalardaki motif ve kompozisyonların V. ve VI. yüzyıl Bizans Döneminde farklı bölgelerde malzeme, üslup, motif ve bezeme teknikleriyle Anadolu Selçuklu Dönemi mimari yapılarında uyum içerisinde kullanıldıklarını göstermektedir (Y. Ötügen, E. Parman, Doğan 2007: 29).

Çalışmanın bu bölümünde insan figürlü devşirme parçaların kullanıldığı yapılar araştırılmış ve yapıların türleri, tarihi, yerleri, dönemi, devşirme türü ve yapılarda kullanıldığı yerlerin belirtildiği bir tablo oluşturulmuştur (Tablo 5). Bu bilgiler doğrultusunda devşirmeler ve kullanıldığı yapılar gruplandırılarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Tablo 5. İnsan Figürlü Devşirmeler

No	Yapının Adı	Figürün Yeri	Devşirme Türü	Tarihi	Yapının Yeri	Dönemi	Yapı Tipi
1	Eşrefoğlu Cami	Minare Kaidesi	Lahit	H. 557/ M. 1162	Konya, Beyşehir	Anadolu Selçuklu	Cami
2	Hali-fet Gazi Kümbeti	Sanduka	Lahit	H. 606/M. 1209-10	Amasya	Anadolu Selçuklu	Kümbet
3	Akşehir Ulu Camii (Sultan Alaeddin Cami)	Minare Kaidesi	Stel	(1211-1220)	Konya-Akşehir	Anadolu Selçuklu	Cami
4	Konya, I. İzzeddin Keykavus Türbesi	Cephe	Lahit	H. 616/ M. 1219	Konya	Anadolu Selçuklu	Türbe
5	Konya Kadın Hanı	Giriş Cepheler	Stel	H. 620 / M. 1223	Konya	Anadolu Selçuklu	Han

6	Ferruh- şah Mes- cidi	Cephe, Pencere Yanı	Stel	H. 621/M. 1224	Konya Akşe- hir	Anadolu Selçuklu	Mescit
7	Burdur İncir Hanı	Avlu	Büst	H. 636/ M. 1238-39	Burdur	Anadolu Selçuklu	Han
8	Antalya Surları	Cephe	Lahit	H. 621-22/ M. 1225	Antal- ya	Anadolu Selçuklu	Kale
9	Burdur Susuz Han	Avlu	Büst	H. 639/M. 1244-1246	Burdur	Anadolu Selçuklu	Han
10	Denizli Akhan Kervan- sarayı	Avlu Duvarı	Büst	H. 652-3/ M. 1253-4	Denizli	Anadolu Selçuklu	Han
11	Atabey Ertokuş Medre- sesi	Cephe	Büst	H. 621/M. 1224	Isparta Atabey	Anadolu Selçuklu	Medrese
12	Sahip Ata Cami	Taçkapı	Lahit	656-682 (1258- 1283)	Konya Laren- de	Anadolu Selçuklu	Cami
13	Saraç Sinan Mescidi	Cephe	Stel	H. 687/M. 1288	Ankara	Anadolu Selçuklu	Mescit
14	Yıldız Köprüsü	Kemer	Karyatit	H. 732/733/M. 1332	Sivas	Anadolu Selçuklu	Köprü
15	Bozüyük Kasım Paşa Camii	Sütun	Sütun Başlığı	H. 935/M. 1525-1528	Bilecik Bozü- yük	Anadolu Selçuklu	Cami

16	Tokat Lüleci- zade Çeşmesi	Cephe	Kabartma	1340 H. (1921 M.)	Tokat Niksar	İlhanlı	Çeşme

Yaptığımız araştırma ışığında 16 yapıda insan figürlü devşirme tespit edilmiştir. Devşirmeleri kullanıldığı yapılar 6 cami ve mescit, 4 han, 2 türbe, 1 kale, 1 medrese, 1 köprü ve 1 çeşme olarak gruplandırılmaktadır. Devşirmelerin sıklıkla cephelere, bununla birlikte taçkapı ve minare kaidelerine, avlu duvarları ve sütun başlıklarına da yerleştirildikleri tespit edilmiştir. Devşirme parçalar mezar stelleri, lahit, büst ve sütun başlığı olarak gruplandırılabilir. Devşirme malzemeler içinde önemli bir grubu lahitler ve mezar stelleri oluşturmaktadır.

1.1. Mezar Stelleri

Genellikle yazıt, bezeme ya da her ikisini de içeren ve dik bir biçimde zemine yerleştirilen stellerin bir örneği Akşehir Ulu Cami (Sultan Alaeddin Cami) (1211-1220) (İ. H. Konyalı, 1945: 350; A.V. Çobanoğlu 2012: 84) minare kaidesi batı cephesinde kullanılmıştır. Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilen devşirme parçanın üçgen alınlık kısmında oldukça tahrip olmuş bir figür ve alt kısımda sütunlar arasında da ayakta durur vaziyette yüksek kabartma tekniği kullanılmış iki figür tasvir edilmiştir (Z. Boleken 2010: 97) (Fotoğraf 22a).

Saraç Sinan Mescidi (H. 687/M. 1288) (G. Öney, 1971: 25) doğu cephesinde bir mezar steli yer almaktadır. Mescit doğu cephesinde yatay olarak yerleştirilmiş baş kısımları tahrip olmuş devşirme malzemede iki insan figürü görülmektedir (Fotoğraf 22b).

Fotoğraf 22a. Akşehir Ulu Cami b. Saraç Sinan Mescidi, Figürler

Yapılarda cepheye yerleştirilen parçaların yatay olarak yerleştirilmesinden de anlaşılacağı üzere her iki yapıya da kompozisyon olarak uyum kaygısı gözetilmeden görsel olarak yerleştirildiğini söylemek mümkündür. Beden duvarlarındaki devşirme uygulamaları düzensiz ve gelişigüzel, yapı bütünlüğünü sağlamak amaçlı yerleştirilmiştir.

H. 620 / M. 1223 tarihinde inşa edilen Konya Kadın Hanı (Konyalı 1984: 86; Sevimli 2019: 21-22) giriş portalı ve tüm cephelerinde birçok devşirme mezar steli ve figürlü levha yer almaktadır (Z. Boleken 2010: 34) (Fotoğraf 23).

Fotoğraf 23. Konya Kadın Hanı Figürler.

Yapıda kullanılan malzemeler duvar örgüsüne genellikle yatay olarak kullanılmış, başlıklı olanlar dışa taşkın bir şekilde bezemeli yüzleri görünecek şekilde estetik bir uyum içerisinde yerleştirilmiştir.

H. 621/M. 1224 tarihli Ferruḫşāh Mescidi (İ. H. Konyalı, 1964: 328) cephesinde insan figürleri tasvir edilmiş devşirme panolar yer almaktadır. Güney taraftaki pencerenin yanında yer alan panoda alt alta iki sıra şeklinde yan yana sıralanmış ellerinde mızrak tutan, ayakta durur vaziyette 5'er insan figürü vardır. Figürlerin karşılarında at üzerinde süvari figürleri bulunmaktadır. Levhanın üst kısmında ise niş içerisinde bir büst bulunmaktadır (Fotoğraf 24a). İşlevi anlaşılamayan levhanın on iki tanrıyı tasvir ettiği düşünülmektedir (G. Öney 1970: 22).

Ayrıca kümbet kitabesinin güney üst köşesinde bir Roma Dönemi mezar steli yer almaktadır. Stelde pano içerisinde yan yana duran 4 insan figürü bulunmaktadır (Fotoğraf 24b). Mezar steli yüzeyinde görülen derin yuvarlak delik, onun daha önce çeşme ayna taşı olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Yapıda farklı dönemlere ait, çeşitli yapı elemanları ve mezar stelleri estetik kaygı gözetilerek kullanılmıştır (Z. Boleken 2010: 59).

Fotoğraf 24 a.b. Ferruḫşāh Mescidi, Figürler.

Antalya Surları (H. 621-22/M. 1225) 4 satırlık celi sülüs kitabesinin üzerinde mermer devşirme bir parça bulunmaktadır. Parça üzerinde sadece kolu seçilebilen insan figürü görülmektedir (N. Atik, 2018: 138-139) (Fotoğraf 25).

Fotoğraf 25. Antalya Surları, Devşirme Parça. <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/antalyanin-kayip-9-kitabesinin-ikisi-bulundu-2027919?page=1> (13.03.2024).

1.2. Lahit

Kütlesel ve yekpare biçimleri nedeniyle yapıların veya mimari öğelerin kaidelerinde taşıyıcı ve yükseltici devşirme malzemeler (T. Yazar, N. Ş. Doğan 2007: 224) olan lahitlerin bir örneği Eşrefoğlu Cami (H. 557/ M. 1162) (D. Yavaş 1995: 479) taçkapı ile minare kaidesinin alt hizasında kullanılmıştır. Lahitin ön yüzünde karşılıklı oturan yüksek kabartma tekniğinde işlenmiş sağdaki figürün, sağ el işaret parmağı havada soldaki figür ise kollarını üst üste dizleri üstüne koymuş olarak tasvir edilmiştir (Fotoğraf 26). İki metrelik lahitin zamanında, üzerindeki çıkış deliğinden dolayı ise taç kapının bitişiğindeki çeşmenin su deposu olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Lahitin biçimsel özelliği bozulmadan yeni bir işlevle kullanıldığı görülmektedir (T. Yazar ve N.Ş. Doğan 2007: 225; N. Koçu 2014: 62).

Fotoğraf 26. Eşrefoğlu Cami, Lahit.

Halifet Gazi Kümbeti (H. 606/M. 1209-10) (A. Durukan, 1998: 30) alt kat mezar odasında iç mekânın ortasında mermer bir sanduka bulunmaktadır. Köşelerdeki koçbaşlarının arasında kanatlı üç eros ve iki medusa tasvir edilmiştir. Eroslar omuzlarında iri çiçek ve bantlarla süslenmiş defne dalları taşımaktadır. Kapağın köşelerinde birer akroter vardır (A. Durukan, 1998: 31) (Fotoğraf 27). Bu devşirme malzeme ilk kullanıldığı işlevsel anlamını koruyarak sanduka bezemesi olarak kullanılmıştır (H. Önkal, 1996: 61, T. Yazar ve N. Ş. Doğan 2007: 225).

Fotoğraf 27. Halifet Gazi Kümbeti Sanduka (T. Yazar ve N.Ş. Doğan 2007: 224).

Konya, I. İzzeddin Keykavus Türbesi (H. 616/ M. 1219 (H. Önkal, 2015: 73) kuzeydoğu cephesinde, cenazelik katı girişinin sağında mermer lahit sandığına ait parça bulunmaktadır. Kabartma olarak işlenmiş üç dikey baklava diliminin görüldüğü lahit sandığı Roma Dönemine aittir (Z. Boleken 2010: 133-134) (Fotoğraf 28a).

Sahip Ata Cami 656-682 (1258-1283) (Karamağaralı 1982: 49) taçkapısının batı yan kanatların zemininde enine yerleştirilmiş, Roma dönemine ait beyaz mermerden devşirme parça yer almaktadır. Taçkapının sağ kanadında, emzikli sebilin haznesi olarak kullanılmış mermer lahitin ön yüzündeki köşegen parçalardan ortadaki boş, diğer dörtgenlerin ortasında alçak kabartma olarak medusa başları işlenmiştir (Fotoğraf 28b). Kompozisyon ve üslup açısından lahit Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilmektedir (Z. Boleken 2010: 88). Taçkapının alt kısmında, iki tarafta kullanılan lahitlerin, özgün dönem üslubunu yansıtan süsleme unsurları ile uyum içerisinde olduğunu göstermektedir. Lahitin alt kısmındaki delikten sebil olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Y. Önge: 15-21).

Fotoğraf 28a. İzzeddin Keykavus Türbesi (Boleken 2010: 279). **b.** Sahip Ata Cami, Figürler.
<https://twitter.com/tarihiKonya/status/1028720840244953088/photo/1> (13.032024)

Bezemeli lahitlerin tercih edilmesinde ikonografik anlamlarının da etkili olduğu söylenebilir. Medusa'nın kendisine bakan kişileri taşa çevirme özeliğinden hareketle yapıya kötü gözle bakanlara ve nazara karşı koruyucu olarak kullanılmış olabileceğini söylemek mümkündür. Bu durumda devşirme malzemenin işlevsel ve estetik özellikleri ile birlikte ikonografik bir anlamının da bulunduğu anlamını taşımaktadır (T. Yazar ve N.Ş. Doğan 2007: 2235-226).

1340 H. (1921 M.) tarihinde Lülecizade Kardeşler tarafından yaptırılan Tokat Lülecizade Çeşmesi (Niksar Kardeşler Çeşmesi) çeşmenin malzemesi Harmancı Tepesi'ndeki Nekropol alanından getirilen Roma Dönemine ait lahit parçalarıdır. Çeşmenin üzerine de aynı döneme ait bir lahit kapağı yerleştirilmiştir. Kapağın iki ucunda iki ayrı kabartma yer almaktadır. Doğu taraftaki kabartmada; hayvanı sağan bir kadın, batı tarafta sürüsünü otlatan bir figür tasviri bulunmaktadır (H. Gündoğdu 2004: 70) (Fotoğraf 29). Parçalar estetik bir görüntü vermek amacıyla süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Su unsuru olan çeşmede hayvan figürlerinin bulunması gelişi güzel yerleştirilmediğini de düşündürmektedir. Çeşmenin yanındaki H. 857/M. 1453 tarihli Çöregibüyük Cami (A. Gabriel 1934: 123) kapısı üzerinde de geyik tasviri yer almaktadır. Aynı üsluba sahip olan parçaların iki farklı yapıda işlevsellik kaygısı güdülmeden yapıları süslemek amacıyla kullanıldıklarını düşündürmektedir.

Fotoğraf 29. Lülecizade Çeşmesi, Figürler.

2.1. Büst

Isparta'nın Atabey İlçesi'nde yer alan, H. 621/M. 1224 tarihinde Abdullah oğlu Ertokuş tarafından yaptırılan (Demiriz 1971: 87; Durukan 1995: 313) Atabey Ertokuş Medresesi'nde güney duvarda Bizans Dönemine ait devşirme büst şeklinde insan figürü yer almaktadır (Demiriz 1971: 88) (Fotoğraf 30a). Bu tarz figürler Ak Handaki kabartmalar arasında da bulunmaktadır Akhan avlu duvarına yerleştirilmiş devşirme parça üzerinde de köşegen pano içerisinde medusa başı yer almaktadır. Bu benzer figürlerin yapıda bir uyum içerisinde kullanıldığını göstermektedir (Fotoğraf 30b).

Fotoğraf 30a. Atabey Ertokuş Medresesi, İnsan Büstü **b.** Ak Han Medusa.

Burdur İncir Hanı (H. 636/ M. 1238-39) (Erdmann 1961: 110) İncir Hanı avlu alanı içerisinde, yıkıntıların arasında, boynundan itibaren kırık yüksek kabartma şeklinde insan figürü parçası bulunmaktadır (Fotoğraf 31a). Yapının duvarları, tonozlar ve taşıyıcıların yakın çevredeki bir antik kentten taşınan yöreye özgü devşirme traverten bloklarla kaplanmış olduğu bilinmektedir (R. H. Ünal, 2007, 306-307; Ş. Çakmak 2020: 607). Bu parçanın da bu kalıntılardan olduğu söylemek mümkündür.

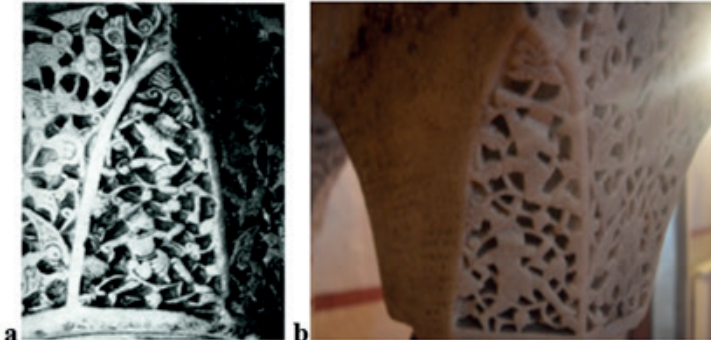
Burdur Susuz Han taçkapısının yanında yapıdan kalan kalıntıların arasında uzun bir taş parçasının üzerinde büst şeklinde insan figürünün yüz hatları belirgin, gözleri yuvarlak, ağız ve burnu oldukça iri görünmektedir. Başında sarıgı benzer bir başlık ve iki yanında saç örgüsünü andıran kabartmalar seçilmektedir (Fotoğraf 31b). Figür bu haliyle Selçuklu figürü gibi görünse de bulunduğu parçanın üzerindeki bezemeler devşirme olduğu izlenimi vermektedir.

Fotoğraf 31a. İncir Hanı, **b.** Burdur Susuz Han, Devşirme Parçalar.

2.4. Sütun Başlığı

H. 935/M. 1525-1528 tarihli Bozüyük Kasım Paşa Cami (G. İnal 1979: 49; A. Denknalbant 2001: 550) güney doğu köşesinde dört sütunu Hama'dan Güzelce Kasım Paşa tarafından getirildiği düşünülen kürsü bulunmaktadır (G. İnal 1979: 65-66). Sütunların gövdeleri zikzak yivlerle süslenmiş üçgen formu verilmiş mermer başlıklarda üzüm asmalarının kıvrım dalları arasında ellerinde sepetle üzüm toplayan figürler tasvir edilmiştir (T. Bilir 2019: 131) (Fotoğraf 32a.b).

Fotoğraf 32a.b. Bozüyük Kasım Paşa Cami Sütun Başlığı
(G. İnal 1979; T. Bilir 2019: 131).

Orta Asya - Gazne'den batı İslam memleketlerine kadar uzanan İslam sanatında çok yaygın olan kıvrık dalların bitki, hayvan ve insan başlarına dönüşümünü gösteren eserler bu sanatın hemen her alanında görülmektedir. Daha sonraları vak - vak süslemesi diye adlandırılan bu motifin oldukça gelişmiş ve XIII. yüzyıl örneği de Gazne'de Sultan Mesut III. (1099-1115) sarayının mermer kabartmalarında görülmektedir (G. İnal 1979: 54-60)

Kıvrık dallara basarak tırmanan insan motifleri İslam sanatında sık rastlanan bir motiftir. Paris'te Louvre Müzesi'ndeki Fatımi ahşap kapı kanatlarının pano-ları (Fotoğraf 31a) ve Berlin'de Dahlem Müzesindeki XI. XII. yüzyıla atfedilen fildişi oyma pano ve Floransa Milli Müzesindeki Carrand fildişi uygulamaları bu tasarımların örneklerindendir (G. İnal 1979: 54-60) (Fotoğraf 32a.b.c). Anadolu Selçuklu dönemi yapılarında bu üsluptaki figürlü kompozisyonlara oldukça sık olarak rastlanmaktadır. Yapıda kullanılan malzemenin dönem süsleme üslubunu yansıttığını ve getirildiği yapıdaki işlevine uygun olarak yapıya yerleştirildiğini söylemek mümkündür.

Fotoğraf 33a.b.c. İnsan Figürlü Pano Örnekleri (G. İnal 1979).

Yıldız Köprüsü'nün (H. 732/733/M. 1332) (H. Denizli 1998: 157; H. Acun, 1987; 183-220) soldan altıncı, sağdan dördüncü köprü kemerinin sol köşesinde, alttan sekizinci taş sırasında yatay olarak yerleştirilmiş devşirme bir parça yer almaktadır. Parçanın üzerinde üst üste üç figür kolları omuz hizasında yukarı kalkmış, her bir figürün ayağı alttaki figürün ellerinin hizasındaki omuzlarına basmış şekilde tasvir edilmiştir. Figürlerin üstlerinde beli kemerli, ayak bileklerini açıkta bırakan elbiseler vardır. Yüz detayları belirgin olarak işlenen figürlerden alttaki iki figürün yüz ve elbise detayları yer yer tahrip olmuş durumdadır. Üçgen uzun sakalları olan figürlerin başlarında sivri külah şeklinde üçgen başlıklar yer almaktadır (Fotoğraf 34).

Fotoğraf 34. Yıldız Köprüsü, Figürler.

Yıldız Köprüsü figürleri figürlerin duruşları itibarıyla Artuklu yapısı Malabadi Köprüsü karyatid şeklinde kadın figürünü anımsatmaktadır (Fotoğraf 18). Köprü figürlerini yatay olarak yerleştirilse de yerleri dolayısıyla köprünün ağırlığını taşıyan birer figür olduklarını düşündürmektedir.

Devşirme parçanın köprü gibi su unsuru yapılarında kullanılması dönem süslemelerini yansıtmaktadır. Konya Karatay Müzesi Konya II. Kılıçaslan (Alâeddin) Köşkü alçılarında da burç sembolleri ile birlikte verilmiş figürler ayakta ve elleri havada su unsuru olan balık figürleri ile birlikte tasvir edilmiştir (Fotoğraf 35a-b) (Öney 1968a: 154-155; R. Arık 2007: 315-316).

Fotoğraf 35a.b. Kılıçaslan Köşkü, Figürler, Konya Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi (Bozer, Çeken 2016: 86).

XI. yüzyıl Gürcü mimarisinde de bu stil örneklerine rastlanmaktadır. Mtskheta Svetitskhoveli Katedrali'nin (1010-1029) kuzey cephenin orta penceresinin dekoratif çerçevesi boyunca oyulmuş, sütunları taşır vaziyette, elleri havada, elbiseli figürler yer almaktadır (T. Tamar K. Dadiani, E. Kvachatadze 2017: 195) (Fotoğraf 36).

Fotoğraf 36. Mtskheta Svetitskhoveli Katedrali, Figürler
(T. Dadiani, T. Khundadze, E. Kvachadze, 2017: 213).

Sonuç

Anadolu Selçuklu Dönemi, figürlü yapıların ve figürlü bezemelerin en yaygın olarak kullanıldığı dönemdir. Bu tarihler arasında figürlerin en yoğun olarak tespit edildiği dönemler Anadolu Selçuklu Dönemi ve Artuklu Dönemidir. İlhanlı Dönemi insan figürlü yapıların en az tasvir edildiği dönemdir. İnsan figürlerinin yapılarda mask, büst, bağdaş kurarak oturmuş, ayakta ve burç sembolleriyle birlikte tasarlandığı tespit edilmiştir.

Dönem insan figürlerinin ikonografik olarak değerlendirmesi yapıldığında; kozmolojik unsurlar, burç, gezegen, evren, kâinat, tanrı, gök kubbe sembolü, 12 Hayvanlı Türk Takvim, hayat ağacı, vakvak ağacı, korucuyu unsurlar olarak tılsım, nazarlık, muska olarak kullanıldıkları görülmektedir. Figürler bazı yapılarda zıt kavramların mücadelesi; karanlık- aydınlık, galip- yenilen, güneş- ay, yerli- düşman, yeraltı- gökyüzü, hâkimiyet- mağlubiyeti sembolize etmişlerdir.

Dönem yapılarında tılsım, nazarlık gibi koruma unsurları oldukları düşünülen figürler yapıların çeşitli cephelerinde vakvak üslubunda tasarlanmış, rozet şeklinde ve bitkisel kıvrımlar arasına yerleştirilmiştir. Kale ve kervansaraylarda yapıların dış cephelerinde yer alan figürler de güç gösterisi olarak sultan ve devleti temsil eden güç sembolleri oldukları gibi aynı zamanda da yapıları dışardan gelen tehlikelere karşı koruyucu unsurlar iktidar, üstünlük, olağanüstü kuvvet ve güç, cesaret, güven, saygı ve bağlılık göstergesi olarak kullanılmıştır. İnsan figürleri yapılarda öteki dünya; cennet, saflık, temizlik, bolluk, bereket, rahmet, su, yağmur, şifa, tedavi sembolü olarak da tasvir edilmiştir.

Anadolu coğrafyası mimari taş işçiliği insan figürlerinin örnekleri ahşap, metal, çini, minyatür gibi malzemelerde de uygulanmıştır. Kullanılan motiflerde Orta Asya gibi eski Türk unsurları yanında Irak, İran, Suriye coğrafyasındaki İslam, Bizans, Ermeni sanatları gibi çevre kültürlerin etkilerini görmek mümkündür. Bununla birlikte Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu bölgesindeki uygulamalarda

Azerbaycan, Kafkasya ve Gürcü kültürlerinin etkisi Güneydoğu Anadolu sanatı Suriye'nin Eyyubi, Zengi zamanı ile benzer özellikler görülürken, Batı ve Orta ve Anadolu'da İran'dan Bizans ve Akdeniz'e kadar uzanan etkileri de görmek mümkündür.

Orta Çağ Anadolu Türk İslam Mimarisinde malzeme sağlama yöntemlerinden birisini de devşirilen malzemeler oluşturmaktadır. Anadolu mimarlığında yaygın olarak Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde yeniden kullanılan bu malzemeler yapıların tamamında ve orjinal inşa dönemlerinde kullanılmış olabileceği gibi yıkımlar sonucu onarım veya tamamlama malzemesi olarak da kullanılmıştır. Hazır olan bu malzemenin kullanılması ekonomik olarak işgücü ve maliyet tasarrufu sağlamıştır. Devşirme malzemelerin yeniden kullanılması bu eserlerin tahrip edilmesini önlemiş ve korunmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda farklı dönemlere ve kültürlere ait kentlerden ve yapılardan tedarik edilen bu parçalar malzeme zenginliği yaratarak yapılara estetik bir görünüm kazandırmış, tahrip etmek yerine kullanım tercih edilerek dönem hoşgörüsünün göstergesi olmuştur.

Yapının dış cephe duvar örgülerinde, iç mekânlarında kullanılan levha, mezar steli gibi işlemeli devşirme malzemeler estetik kaygı ile kullanıldığı gibi kale, cami, türbe ve hamam gibi yapılarda figürlü parçaların ikonografik anlamları gözetilerek yerleştirildiğini düşünmek mümkündür. Halifet Gazi Kümbeti iç mekânın ortasında mermer bir sanduka da kullanılan devşirme malzeme ilk kullanıldığı işlevsel anlamıyla ilişkisini koruyarak kullanılmıştır. Bezemeli lahitlerin tercih edilmesinde ikonografik anlamlarının da etkili olduğu söylenebilir. Medusa'nın bakan kişiler taşla çevirme özeliğinden hareketle yapıya kötü gözle bakanlara ve nazara karşı koruyucu olarak kullanılması muhtemeldir. Karyatid şeklindeki Yıldız Köprüsü figürlerinin yerleri itibarıyla köprünün ağırlığını taşıyan unsurlar olduklarını düşündürmektedir.

Yaptığımız araştırmaya göre devşirme parçaların bir kısmının işlevsel olarak yapılarda kullanıldığını gösterse de yoğunlukla yapılarda görsel unsurlar olarak yapı malzemeleri olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Yani yoğunlukla birkaç yapı hariç yapıların işlevleri ile ilgili bir arayış sonucu bilinçli olarak yerleştirilmediğini düşündürmektedir. Yapılarda devşirme parçalar yoğun olarak cephelerde kullanılmış, en çok görülen yerlerine yerleştirilerek dikkat çekmesi sağlanmış ve hareketlilik kazandırmışlardır.

Devşirme parçalar yapılarda ekonomik sebeplerle, işlevsel olarak kullanıldıkları gibi daha çok süsleme kaygısı ile kullanılmış ancak dönemin cephe süsleme özelliklerini yansıtacak şekilde Anadolu Selçuklu yapılarında kullanılan süsleme programları ile uyum göstererek uygulanmışlardır. Ak Han Kervansarayı, İncir Hanı ve Susuz Han da avluda bulunan devşirme parçalar bunun göstergesidir.

Kaynakça

Acun, Hakkı (1987). “Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri”, Vakıflar Dergisi XX, s. 183-220.

Akalın, Şebnem (2000). “İncir Hanı”. TDVİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 22, s. 279-280.

_____ (2001). “Karatay Hanı”. TDVİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 24, s. 474-475.

Akok, Mahmut ve Özgüç, Tahsin (1958). “Afşin Yakınındaki Eshab-ı Kehf Külliyesi”. Yıllık Araştırmalar Dergisi II, s. 77-91.

Alp, Özlem (2009). Orta Asya’dan Anadolu’ya Kültürel Sembollere Giriş, Ankara: Eflatun Yayınevi.

Arık, Rüçhan (2017). Selçuklu Sarayları ve Köşkleri, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Arık, Oluş ve Rüçhan (2007). Anadolu Toprağının Hazinesi Çini, İstanbul: Kale Grubu Kültür Yay.

Aslanapa, Oktay (2007). Anadolu’da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi, Ankara: AYY.

Atik, Necmi (2018). İlahiyat Araştırmaları Dergisi, Antalya İli Anadolu Selçuklu Dönemi Kayıp Taş Kitabeleri.

Bakırer, Ömür (2000). Onüçüncü ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları, Ankara: TTKB.

Barsavm, Efram (2006). Zihniyetlerin Bahçesinde Deyruzzafaran Manastırı’nın Tarihi ve Mardin Abraşiyesi İle Manastırlarının Özet Tarihi, Çev. Gabriyel Akyüz, Ed. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay.

Baş, Gülşen (2006). Diyarbakır’daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi. Van.

Beyazıt, Mustafa (2002). Denizli’de Çardak Han ve Ak Han. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.

Bilge, Yakup (2008). Tarih ve Yaşam Deyrulzafaran Manastırı, İstanbul: Gerçeğe Doğru Kitapları.

Bilge, Evin (2022) “Mardin Artuklu Sikkelerine Yansıyan Hellenistik Semboller”, Ortaçağ Araştırmaları Dergisi IV/I, s. 270-283.

Bilir, Timur (2019), “Bozüyük Kasım Paşa Camii Süsleme Programı”, SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi Haziran’19, 12/ 23, s. 121-146.

Boleken, Zeki (2010). Anadolu Selçuklu Başkentinde Dini Mimaride Devşirme Malzeme Kullanımı. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Boran, Ali (2011). “Diyarbakır Kalesi (Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi)”. Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi. Ed. İrfan Yıldız. Diyarbakır, s. 77-121.

- Bozer, Rüstem ve Çeken, Muharrem (2016). Anadolu Selçuklu Mimarisi Müze Eserleri, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı.
- Çakmak, Şakir (2020). “Yeni Bulgular Işığında İncir Hanı”, Sanat Tarihi Dergisi 29/2, s. 605-633.
- Çal, Halit (1989). Niksar’da Türk Eserleri. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay.
- Çalış, Ercan (2020). Şanlıurfa Müzesi’nde Bulunan Artuklu Dönemine Ait Bir Grup Sikke, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences 18 (3), s. 253-276
- Çaycı, Ahmet (2002). Anadolu Selçuklu Sanatı’nda Gezegen ve Burç Tasvirleri, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay.
- Çobanoğlu, Ahmet, Vefa (2012). “Akşehir Ulucami” TDVİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 42 s. 84-85.
- Çoruhlu, Yaşar (2011). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Kabalcı Yay.
- _____ (2014). Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi. Konya: Kömen Yay.
- Çulpan, Cevdet (1970). “XII. yüzyıl Artukoğulları Devri Taş Köprüler ve Özellikleri”. Sanat Tarihi Yıllığı 3, s. 89-120.
- Dadianı Tamar, Khundadze Tamar ve Kvachatadze Ekaterine (2017). Medieval Georgian Sculpture, Ed. Dimitri Tumanishvili, Tbilisi: Printed by Cesanne.
- Demiriz, Yıldız (1971). “Atabey’deki Ertokuş Medresesinde Bizans Devrine Ait Devşirme Malzeme”, Sanat Tarihi Yıllığı, 4, s. 87-100.
- Denizli, Hikmet (1998). Sivas Tarihi ve Anıtları, Sivas.
- Denkhalbant, Ayşe (2001), “Kasım Paşa Külliyesi”, TDVİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 24, s. 550-552.
- _____ (2001), “Kasım Paşa Külliyesi”, TDVİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 24, s. 550-552.
- _____ (2009). “Susuz Han”. TDVİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 37 s. 5.
- Diez, Ernst ve Aslanapa, Oktay (1955). Türk Sanatı. İstanbul: İTÜ Yay.
- Durukan, Aynur (1993). “Ak Han’ın Süsleme Programı”. Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal’a Armağan, s. 143-161.
- _____ (1998). “Hilfet Gazi Medresesi ve Türbesi”. TDVİA. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 18, s. 30-31.
- _____ (1995). “Ertokuş Külliyesi”. TDVİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 11, s. 313- 314.
- _____ (2012). “Üç Kümbetler”. TDVİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 42, s. 276-277.
- Duymaz, Şevki (2007). “Susuz Han”. Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, Ed. Hakkı Acun, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. s. 273-286.

Eliade, Mircea (1999). Şamanizm, Çev. İsmet Birkan, Ankara: İmge Kitapevi.

Eravşar, Osman (2004). Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamlar). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.

Erdmann, Kurt (1961). Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, Teil I. Berlin. Katalog: Abbildungen.

Esin, Emel (1970). “Bağdaş ve Çökmek Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi”. Sanat Tarihi Yıllığı III. İstanbul 3, s. 231-242.

_____ (1972). “Kün-ay”. 7. Türk Tarih Kongresi, Ankara: TTK Basımevi.

_____ (1979). Türk Kozmolojisine Giriş. İstanbul: Kabalcı Yay.

Ettinghausen Richard, Grabar Oleg ve Jenkins-madina Marilyn (2001). Islamic Art And Architecture 650-1250. Yale University Press.

Eyice, Semavi (1989). “Akhan”. TDVİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 2, s. 236.

Gabriel, Albert (1934). Monuments Turcs D’Anattolie II Amasya Tokat Sivas, E. De. Boccard, Paris.

_____ (1993). Diyarbakır Surları. Çev. Kaya Özsezgin, Ankara: Diyarbakır Tanıtma, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı.

_____ (1999). Anadolu’da Türk Anıtları I Niğde, (Haz. Faruk Yılmaz). Niğde: Niğde Belediyesi Yay.

Grabar Oleg (1998). İslam Sanatının Oluşumu. (Çev. Nuran Yavuz). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.

_____ (2014b). *Şarki Türkiye’de Arkeolojik Geziler*, Ed. Şeyhmus Diken, Çev. İdil Çetin, Ankara: Dipnot Yay.

Gierlichs, Joachim (1996). Mittelalterliche Tierreliefs in Anatolien und Nordmesopotamien, Berlin: E. Wasmuth.

Gündoğdu, Hamza (2004). “Tokat’tan Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında”, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 13, s. 65-93.

Hasol, Doğan (2014). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yay.

İnal, Güner (1971). “Susuz Handaki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresi İçindeki Yeri”. Sanat Tarihi Yıllığı. İstanbul. 4: 153-181.

_____ (1979). “Bozüyük Kasımpaşa Cami Kürsüsünün Kabartmalarıyla ilgili Bazı Yorumlar”, Belleten, 43/169, s. 49-65.

İskenderzade Lale Avşar (2010). “Göktürk Dönemi İnsan Figürlü Taş Anıtlar”. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 24: 255-269.

Karamağaralı, Beyhan (1993). “İççe Daire Motiflerinin Mahiyeti Hakkında”, Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal’a Armağan, Ankara, s. 249-270.

Konyalı, İ. Hakkı (1945). Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir (Tarihi-Turistik Kıla-

vuzu), İstanbul, Numune Matbaası.

_____ (1964). *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya: Yeni Kitap Basımevi.

Koçu, Nazım (2014). Tarihi Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde Geleneksel Yapı Malzemeleri ve Onarım Çalışmalarının Değerlendirilmesi, *Artium*, Gaziantep, 2/1, s. 58-69.

Kuran, Aptullah (1969). *Anadolu Medreseler I*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yay.

Kutluer, İlhan (2000). *“İslam Literatüründe Burç”*. TDVİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 6, s. 422-424.

Nicolle, David (2013). “The Zangid Bridge of Ġazīrat ibn ‘Umar (‘Ayn Dīwār/Cizre): a New Look At The Carved Panel Of An Armoured Horseman, D’etudes Orientales”. *Bulletin*. pp. 223-264.

Otto-Dorn Katharina (1962). *Türkisch-Islamisches Bildgut In Den Figurhnreliefs Von Achthamar*. Ankara: TTK Basımevi.

_____ (1979). *Kunst Der Welt Islam*, İspanya: Holle Verlag.

_____ (1980). “Figural Stone Reliefs on Seljuk Sacred Architecture in Anatolia”. *Kunst des Orient*, XI (1978-79). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH. pp.103-149.

Ögel, Semra (1994). *Anadolu’nun Selçuklu Çehresi*. İstanbul: Akbank Yay.

Ögel, Bahaddin (2010). *Türk Mitolojisi II*, Ankara: TTK.

Öney Gönül (1967). “Niğde Hüdavend Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları”. *Belleten*. 31/122: 143-167.

_____ (1968a). “Anadolu Selçuklu Sanatında Balık Figürü”. *Sanat Tarihi Yıllığı II*. İstanbul: Baha Matbaası

s. 145-168.

_____ (1969b). “Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri”. *Belleten* 33/130, s. 171-192.

_____ (1970). “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Boğa Kabartmaları”. *Belle-ten* 34/133, s. 83-100.

_____ (1970). “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Antik Devir Malzemesi”, *Anadolu*. (Anatolia), 12, s. 17-38.

_____ (1990). *The Church of Akdamar (Aght’amar)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

_____ (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

_____ (2002). “Selçuklu Figür Dünyası”. *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. (Ed. Doğan Kuban). İstanbul: Yapı Kredi Yay. s. 401-418.

Önge, Yılmaz (1982). “Türk Sebil Mimarisinin Bilinmeyen Örnekleri: Emzikli Sebiller”, *Lale* 1, İstanbul, Türk Petrol Vakfı Yayın Organı, s. 15-21.

Önkal, Hakkı (2015). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: AKMY.

Ötügen, S. Yıldız, Parman, Ebru, Doğan, S. (2007). *Mimarlık Bezemesinde Taş Eserler*, A. Ödekan (ed.) “Kalanlar” 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans / “The Remnants” 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey, s. 29-33.

Özkarcı, Mehmet (2001). *Niğde’de Türk Mimarisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Özkan, Ertuğrul (1993). “Cizre Köprüsü”. TDVİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 8, s. 40.

Özönder, Hasan (2003). *Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.

Parla, Canan (1990). *Türk-İslam Şehri Olarak Diyarbakır*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

_____ (2016). “Diyarbakır Surlarının Artuklu Dönemi Figürlü Kabartmaları”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/33, s.1-23.

_____ (2017). “Melike Hüdevend Hatun ve Türbesi”. IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu. Niğde, s.149-164.

Pektaş, Kadir (2013). “Çardak ve Çevresindeki Türk Devri Eserleri Üzerine Bir Araştırma”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/25, s. 419-459.

Roux, Jean-Paul (1972). *Le Décor animé du caravansérail de Karatay en Anatolie /, Syria*, 49: 3-4. Paris: Paul Geuthner, s. 371-397.

Sevimli, Esin Esma (2019), *Konya’daki Kadınhanı Kervansarayı’nın Devşirme Malzemeler Üzerinden Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Sözen, Metin (1970). *Anadolu Medreseleri*. 1. İstanbul: İTÜ Matbaası.

Şaman Doğan, N. ve Yazar, T. (2007). “Ortaçağ Anadolu Türk mimarisinde devşirme malzeme kullanımı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 24(1), s. 209-230.

Taşçı, Aydın (1998). “Selçuklu Mimari Süslemesindeki Alçı ve Taş Kabartma İnsan Figürlerinin Köken ve Gelişimi”, *Vakıflar Dergisi* 27, s. 44-64.

Uykur, Ramazan (2017) *Madenden Yansıyan Tarih: Artuklu Sikkeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Ünal, Rahmi, Hüseyin (2007). “İncir Hanı”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ed. H. Acun, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 305- 319.

Yavaş, Doğan (1995). “Eşrefoğlu Cami”. TDVİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 11: 479-480.

Yazar, Turgay (2007). “Ortaçağ Anadolu Türk Mimari Bezemesinde Vakvak Üslubu”, *Bilgi* 42, s. 1-33.

_____ (2018). “Tao- Klarceti Mimarlığında Taş Bezeme Stone Ornament in Tao-Klarjeti Architecture”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 3, s. 303-397.

Yetkin, Şerare (1993). “Bazı Selçuklu ve Beylikler Devri Taş Süslemelerindeki Fi-

gürlü Plâstikle İlgili İkonografik Yorumlar”, Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Güner İnal’a Armağan, s. 595-604.

Yüce, Ahmet (2004). Amasya Müzesi, Amasya: T.C. Amasya Valiliği Kültür Yay.

<https://www.sehrinrehberi.com/akdamar-kilisesi-van/>. (13.03.2024)

<https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/antalyanin-kayip-9-kitabesinin-iki-si-bulundu-2027919?page=1> (13.03.2024).

https://twitter.com/tarihi_konya/status/1028720840244953088/photo/1 (13.032024)